

Kelemen Lajos¹³

NEVELÉSI STÍLUSOK SZEREPE AZ EMBERI KAPCSOLATOK ALAKULÁSÁBAN

Abstract

The goal of this paper is to strengthen the preparedness of the pedagogy/social worker students and also social professional in the field of understanding the formation of human relations. The paper intends to introduce those possibilities that may determine the actual and subsequent human relations of the children in relation to the educational methods of the parents. The first part of the paper gives an interpretation of the notion of educational style. In the second half we also give examples of 8 different styles (referring to Béla Kozék), which can be predictions of possible development paths of human relations.

Bevezetés

Az emberi kapcsolatok alakulása, fejlődése, rendezettsége és megbízhatósága a segítő szakmabeliek munkájának fókuszpontjában állnak. Nem véletlenül, hisz a lelki egészségünk alapját a kiegyensúlyozott társas kapcsolatainkban találhatjuk meg. Szép példáját adja e ténynek Ábrahám Maslow, aki a társas szükségleteket (biztonság, intimitás, szeretet, elismerés, valahova tartozás) alapszükségletként tartotta nyilván. Csak erre az alapszükségletekre épülve jelenhetnek meg a magasabb rendű szükségletek.

A klinikai pszichológia vagy a pszichiátria aspektusából is alátámaszthatjuk feltételezésünket. Gondoljunk arra, hogy a lelki egyensúlyvesztés mögött leggyakrabban az emberi kapcsolatok kudarcai, veszteségei, indulatokat indukáló konfliktusok és egyéb destruktív hatások húzódnak meg. Mindezek rendezése a gyógyulást jelentheti a betegek számára.

---

¹³ Dr. Kelemen Lajos főiskolai docens, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar

Jelen tanulmány célja, hogy a szociálpedagógus/szociális munkás hallgatók és szakemberek felkészültségét az emberi kapcsolatok alakulásának megértésében erősíteni tudja. A tanulmány a szülők nevelési stílusának fényében kívánja feltárni azokat az eshetőségeket, amelyek a neveltek aktuális és későbbi emberi kapcsolatait meghatározhatják. Némiképp emberi játszmák csíráit is felfedezhetjük e hatásokban, melyekre a tanulmány szükségszerűen utalni fog (Berne, 2002).

A szemelvény tárgyalja a különböző nevelési stílusokat, majd ezt követően a klasszikusnak mondható Kozéki Béla-féle nyolc nevelési stílus mindegyikére emberi kapcsolati eshetőségeket kínál az olvasó számára. (Bagdy, 1986)

Nevelési stílus meghatározása és kutatásának rövid áttekintése

A személyiség kutatásának egyik igen felkapott és divatos területe a szülők, pedagógusok illetve a vezetők nevelési stílusának vizsgálata. A nevelési stílus értelmezése alatt kezdetben elsősorban a nevelők személyiségjegyeinek összegződését értették a kutatók, amelyekre a neveltek jól meghatározható magatartásmódokkal válaszoltak. A későbbiekben azonban bebizonyosodott, hogy a nevelő személyiségjegyei mellett a nevelési helyzet, a pedagógiai cél vagy akár a gyerekek száma, összetétele is meghatározhatja a nevelési stílust. „Következtetésképpen a nevelési stílus a nevelő személyiségjegyei és a nevelés lehetőségei által integrált, a gyermek-nevelő relációban érvényesülő olyan hatásrendszer, mely a gyermekek értékelésének, viselkedésének, csoportosulási tendenciáinak lényegi összetevője.” (Ungárné, 1978: 48). A kutatók egyetértenek abban, hogy a nevelési stílus döntően meghatározza a nevelési folyamatot. Ezzel kapcsolatban számos kutatás is született, amelyek közül a leglényegesebbeket szeretném megemlíteni.

Lewin-Lippitt-White (1939 – citálta: Ungárné, 1978) 5 fős, 10 éves gyerekek alkotta „training group”-ok létrehozásával igazolták az autokratikus, demokratikus és laissez faire vezetési stílus hatásmechanizmusait elsősorban a légkör alakulása szempontjából. Klasszikus kísérletük eredménye, hogy jól elkülöníthető a háromféle vezetési stílus, s jól megragadható mindegyikhez rendelhetően a jellemző csoportlégkör. Lewin és munkatársainak kísérletét számos kutató megismételte, Mérei Ferenc pedig óvodás korú gyermekcsoportra is alkalmazta. Mindegyik kísérlet hasonló eredménnyel zárult, melynek fontos konklúziója peda-

gógiai szempontból, hogy a demokratikus légkörben érezték legjobban magukat a gyerekek (Kántás, 1971).

Lewin és munkatársainak kutatását több kutató is igyekezett tovább formálni. Anderson és munkatársai (1946 – citálta: Ungárné, 1978) a pedagógusokat két típusba sorolta, uralkodó (dominatív) és együttműködő (integratív) típusba. Tulajdonképpen a lewini autokratikus és demokratikus vezetési stílust keresztelték át a pedagógus személyéhez jobban illeszkedő terminusokkal.

Tausch (1960) a szélsőséges elkülönítést tartotta fontosnak, s ennek megfelelően nagyon autokratikus; aktív integratív és passzív szociálintegratív típusról ír. Mindenesetre az tény, hogy Tausch felveti a nevelési stílusok árnyaltabb megkülönböztetésének szükségességét, még ha ő maga nem is tett arra kísérletet, hogy háromnál több típusban gondolkozzon.

Ruppert (1959 – citálta: Ungárné, 1978) már négy dimenzió mentén alkotott meg négy nevelési stíluspárt: 1, Alanyi és tárgyi nevelés 2, Tiltó és elkényeztető nevelés 3, Tekintélyi és szabad nevelés 4, Öntudatos és büntudatos nevelés. Ruppert mindegyik stíluspárra vonatkozóan megemlíti a kívánatos „arany középútas” nevelési stílust: 1, Tárgyilagos nevelési stílus 2, Gondoskodói nevelői stílus 3, A tiszteletet kifejező nevelési stílus 4, Valósághűséget képviselő nevelési stílus.

Becker (1964 – citálta: Ungárné, 1978) a szülői nevelési stílust az érzelmi viszonyulás (meleg-hideg) és a követelménytámasztás (korlátozó-engedékeny) dimenziói mentén ragadta meg, s ezek variációi alapján alkotta meg a hideg-engedékeny, hideg-korlátozó, meleg-engedékeny, meleg-korlátozó típust. Ezt a felosztást ismerteti Ranschburg Jenő is kiemelve az engedékenységek helyes pszichológiai értelmezését: „*Amit a pszichológia engedékenység alatt ért, nem egyeztethető össze sem a gyermeket elhanyagoló, kényelemszeretből és közönyből mindent ráhagyó, sem pedig az olvadékonyan engedékeny, mindent megengedő nevelői magatartással.*” (Ranschburg – Popper, 1978: 223).

Kozéki Béla Becker felosztását fejlesztette tovább (Bagdy, 1986). Értelmezésében a három dimenzió: 1. a család emocionális légköre (meleg-hideg), 2. a nevelési rugalmasság (nyílt-zárt) és a 3. a követelményekre vonatkozó határozottság és erő (erős-gyenge). Így nyolc típust különített el: 1. Harmonikus (meleg-nyílt-erős) 2. Liberális (meleg-nyílt-gyenge) 3. Ambiciózus (meleg-zárt-erős) 4. Túlvédő (meleg-zárt-gyenge) 5. Hideg, demokratikus (hideg-nyílt-erős) 6. Elhanyagoló

(hideg-nyílt-gyenge) 7. Drilles (hideg-zárt-erős) 8. Diszharmonikus (hideg-zárt-gyenge). E nevelési modellek már árnyaltabban mutatják meg számunkra a nevelők gyermekekhez való viszonyulását, ugyanakkor Bagdy (1986) kiemeli, hogy e modellek ritkán jelennek meg a maguk tisztaságában.

A nevelési stílusok hatása az emberi kapcsolatokra

A szülők nevelési stílusa a gyermekek számára egy attitűd kialakulását eredményezi a világ, és az emberek megítélése tekintetében. Úgy is mondhatjuk, hogy a szülő sajátos ember- és világképe átöröklődik a gyermek szemléletébe. Következésképpen, amilyen a szülő és a gyermek emberképe, az meghatározza az emberekhez való közeledés, viszonyulás minőségét és szándékát. Az alábbiakban a tanulmány azt taglalja, hogy a Kozéki Béla-féle nyolc nevelési stílus milyen jellemzőkkel bíró emberi kapcsolatokat kialakulását determinálja.

Harmonikus (meleg-nyílt-erős)

E nevelési stílus jellemzője, hogy a szülő szeretetteljesen viszonyul a gyermekhez. A nevelés során bízik a gyermekben rejlő potenciálokban, ami azt jelenti, hogy kellő önállóságot enged a gyermeknek a döntésekben és a cselekvések végrehajtásában. Ugyanakkor indirekt módon segíti a gyermeket a feladatok megoldásában, az önkibontakozásban, az önállósága kialakulásában. Ehhez persze rugalmasságra és kreativitásra van szükség a szülő részéről. Jellemző módon inkább a dicséret, megerősítés eszközét alkalmazza a szülő. Pedagógiai módszerei között a megbeszélés, gyakoroltatás első helyen jelenik meg. Ez az attitűd pozitív és reális önértékelést, kezdeményezőkézséget, sikerorientáltságot eredményez a gyermek személyiségében. Mivel reális a gyermek önismerete, világképe, és az önállósodással egyidejűleg az érdeklődése is erős, ezért nyitott lesz a világ és az emberi kapcsolatok irányában. Emberi kapcsolatait az jellemzi, hogy nem vonja be túlzottan énjét a kapcsolatok rendszerébe, tehát objektíven ismerheti meg az embereket, és érdek nélkül van jelen kapcsolataiban. Képes és hajlamos az empátiára, a segítségnyújtásra, s mindehhez a sikerorientáltságnak köszönhetően jól mozgósítja a környezete erőforrásait. Konfliktusok esetében a kompromisszumos vagy problémamegoldó stratégiát választja, mely mindkét félnek megfelelő. Játszmamentes, letisztult, őszinte emberi

kapcsolatok jellemezhetik a harmonikus stílusban nevelkedett személyeket.

Liberális (meleg-nyílt-gyenge)

A szülő szintén szeretetteljesen viszonyul a gyermekéhez. Talán túlzottan is erős szeretettel. Ez eredményezi, hogy nem képes következetes elvárásokat támasztani a gyermekével szemben. Gyenge nevelőerejét jellemzi, hogy csak mosolyog gyakran a tiltások, szabálykiépítések során, aminek köszönhetően nem lesz foganatja a tiltásnak. Ennek köszönhetően a gyermek öntörvényű, ún. elkényeztetett gyermekké válik. Hamar megtalálja a módját, hogyan tudja érzelmileg zsarolni szüleit, amivel mindig eléri célját. Vannak gyerekek, akik még egy-egy pofont is kiharcolnak annak érdekében, hogy a szülő lelkiismeret-furdalást, büntudatot érezzen, s felülbírálván saját tilalmát, zöld utat engedjen a gyermek akaratának. Ez nagyon veszélyes, mert itt valójában a gyermek nevel. Veszélyei, hogy a gyermek nem tanulja meg a szabályokhoz, követelményekhez való alkalmazkodást. Alacsony a feszültségtűrő képessége, s mindez agressziót vagy helyzetből való menekülést eredményez (regresszió). Továbbá gond még, hogy nem alakul ki a reális önismerete, mert a szülő túldicséri. Kudarckerülő lesz, ha azt tapasztalja, hogy mások ügyesebbek, vagy neki nehéz egy-egy feladat megoldása. Ilyenkor azonnal menekül a helyzetből, esetleg agresszív lesz a szüleivel.

Emberi kapcsolataira az erős énbevonódás, az egocentrizmus, önzőség lesz jellemző. Éppen ezért nem képes az empátiára. Önérvényesítési törekvése olyan erős, hogy egy sajátos emberi játszma jellemezheti kapcsolatait. E játszma lényege, hogy olyan társakat, barátokat, partnert választ magának, akiket érzelmi zsarolással magához láncolhat, és ezáltal mindig érvényesülhet a saját akarata. Konfliktusrendezését a versenyző, önérvényesítő stílus jelenti, melyben mindig a felülkerekedésre való törekvés, és nem a közös megoldások keresése dominál. Ha dependens (valakitől való erős függőség) személyek az elkényeztetett gyermek/felnőtt játszmájának szereplői, akkor ők jól szolgálják az öntörvényű egyén érdekeit annak fejében, hogy nekik is jó, mivel nem kell döntéseket és felelősséget vállalniuk. Ők tehát jól kiegészítik egymást a játszmában, és hosszan tartó kapcsolatra rendezkednek be. Ebben az esetben többnyire jól is működhet a kapcsolati rendszer, bár csak az egyik fél önérvényesítése valósul meg.

Ambiciózus (meleg-zárt-erős)

Az ilyen stílusú szülők a gyermek jövőképét vízionalizálják maguknak és a gyermeknek, miszerint a gyermekből kitűnő tanuló, sportoló, illetve diplomás szakember lesz. A szülők teremtik meg e jövőképet a gyermeknek, annak ellenére, hogy a gyermek esetleg más célokat fogalmaz meg magának, illetve más jövőre teszi hivatottá képességei, érdeklődése. A szülő bár szereti gyermekét, de ha feladathelyzetről, jövőről, teljesítményről van szó, akkor elvárásai erősek és merevek. Ez a perfekcionalizmus (teljesítményközpontúság), görcsösség, a gyerekkel szembeni empátia hiánya azt eredményezi, hogy a gyermektől irreálisan sokat követel. Ha a gyermek alulteljesít, akkor a szülő frusztrált, csalódott és képes szeretetmegvonással zsarolni gyermekét. A gyermek szenved attól, hogy elveszíti szülei szeretetét, és próbál jól teljesíteni. Azonban ő is görcössé válhat, debilizáló szorongása alakulhat ki a teljesítményhelyzetekben, és alulteljesítővé válhat. Jellemző rá a kudarcckerülés. Gyakran pszichoszomatikus tünetek révén menekül meg a teljesítményhelyzetek elől.

Emberi kapcsolataira a függőségi viszony, a dependencia jellemző. Nagy benne a megfelelni akarás, azzal együtt, hogy keresi és szereti az intimitást, amely nem a teljesítményhelyzetekről szól. Konfliktusaiban az elkerülő vagy behódoló stratégiát választja, mert így nem szembesül a kudarcokkal, a társas kapcsolati feszültségekkel, melyek szorongást jelentenek számára. Jellemző emberi játszmája, hogy erős egyéniségeket keres partnernek, barátoknak, akik irányítják és elnyomják őt. Ha túlzott egocentrikus személyhez kötődik (pl. elkényeztetett nevelésű), akkor játszmája destruktív, mert mindig elnyomás és érzelmi zsarolás alatt lesz. Ha empátiával bíró erős egyéniségekhez kötődik, akkor játszmája konstruktív, kiegyensúlyozott lehet.

Túlvédő (meleg-zárt-gyenge)

E stílusban nevelő szülők esendőnek látják gyermekeiket, akik kiszolgáltatottak a világ veszélyeire. Gyakori ez a félelem, szorongás azoknál a szülőknél, akik későn vállalnak gyereket; bizonytalanok a saját szülői szerepükben; vagy átéltek valamilyen traumát, veszteséget. A túlféltés hátterében a túlzott szeretet áll, melyet bizonyos szülői szorongás táplál. A gyermek tehát némiképp áldozata a szülők szorongásának. A szülők szorongásaik oldására szoros kontrollt tartanak a gyermek felett, hogy véletlenül se kerüljön a gyermek veszélyhelyzetbe. E túlzott kontroll fojtogatja a gyermeket önállóságában, kezdeményezésében. Kétfajta reakciót eredményezhet.

Egyrészt a gyermek azt tanulhatja meg, hogy a világ veszélyes, és ezért mindig is keresi a biztonságot jelentő személyt, akitől minden szempontból függővé válik. E reakció játszmvetülete akár a féltékenységi játszma is lehet, tudniillik ő, mint féltékeny fél kapaszkodik a társába rejtett szeparációs szorongása miatt. Ugyanolyan szoros kontroll alatt felügyeli partnerét, mint ahogyan a túlféltő szülő gyermekét. E játszmában is fojtogató a túlzott kontroll, ami megmérgezi a kapcsolatot.

A másik reakció a lázadás, kitörés lehet. Ekkor a gyermek nem bírja a túlzott kontrollt, és gyakran hazugságok közepette tör ki belőle. Nem beszél őszintén a szüleinek a vele történt eseményekről, mert akkor tudja, hogy tiltások jöhetnek, melyek fokozzák a kontrollt. Sajnos a későbbi emberi kapcsolataira is igazak lehetnek ezek a megnyilvánulások, és gyakran szintén a féltékenységi játszma kialakulásához vezetnek. Igaz, az előzőhöz képest azzal az eltéréssel, hogy itt a lázadó típusú személy féltékeny partnert választ (persze nem tudatosan), és megint csak a kitörés és hazugságok jutnak osztályrészül számára.

Mindkét esetre igaz lehet, hogy destruktív játszmahoz vezet, tehát kicsi a remény arra, hogy jól működő kapcsolatot ápoljanak a túlféltő nevelés alanyai.

Hideg, demokratikus (hideg-nyílt-erős)

A hideg, demokratikus nevelési stílusra az jellemző, hogy a szülők reálisan ismerik a gyermek képességeit, és biztosítják is számára a kibontakozás, önérvényesülés lehetőségeit. Ugyanakkor túl racionálisak a szülők, mivel az érzelmek megélését nem tartják fontosnak. A szeretet hangsúlyozását, a humort, a mosolyt, vagy akár a gondok kibeszélését nem ismerik a szülők. Ez egy nagyfokú érzelmi deficit eredményez, melynek következtében a gyermek a pedagógusaihoz, társaihoz túlzottan kötődhet, hogy az érzelmi deficitet kompenzálni tudják. Egy furcsa kettőség áll elő. A feladatok világában racionális, jól boldogul, sikeres, ugyanakkor az érzelmek világában irracionális megnyilvánulásai lehetnek, némi infantilizmus jellemezheti. Az emberi kapcsolataiban gyakran előfordulhat, hogy a racionális ítéleteit az érzelmek vezérelte irracionális felülírja. S ez utóbbi azért erősebb, mert a Maslow-i piramisból tudjuk, hogy az érzelmi szükségletek uralják a teljesítményszükségleteket. Ez a fajta meghasonulás kibillentheti egyensúlyából az egyént, és kiszolgáltatottá teheti az emberi kapcsolatokban. Olyan játszmák áldozatai lehetnek, amelyekben az áldozatokat kihasználják, visszaélnék jóindulatukkal.

Elhanyagoló (hideg-nyílt-gyenge)

A szülők számára a gyermek leginkább teher. Saját szükségleteik fontosabbak, mint a gyermekeik szükséglete. Ez azt eredményezi, hogy nem fordítanak időt és figyelmet a gyerekekre. Értelemszerűen nem kapnak szerepet a nevelésben az érzelmek és az elvárások. A gyermek nem tudja bemérni önmagát szülei elhanyagoló nevelése miatt sem érzelmi, sem képességei alapján. Bizonytalan identitásában, éppen emiatt keresi azokat az egyéneket, közösségeket, amelyek révén identitáshoz juthat. A valakihez és a valahova tartozás igénye olyan erős, hogy akár rossz referencia személyeket is választhat, éppen ezért deviálódhat, elkallódhat. Mintha a véletlenül, a szerencsén múlna, hogy kiben tud megkapaszkodni, mert a szocializáció útját, sikerét vagy kudarcát is ez döntheti el. Emberi kapcsolatai is változatosak lehetnek az ilyen egyének. Gyakran előfordul, hogy a kapcsolatai felszínesek és nem tartósak.

Drilles (hideg-zárt-erős)

A drilles nevelést alkalmazó szülő nagyon kemény elvárásokat támaszt gyermekeivel szemben. Felnőttet lát a gyermekben a tekintetben, hogy nem ismeri a gyermeki szükségleteket, és olyan követelésekkel él, amit egy felnőttnek teljesíteni sem könnyű. Ha a gyermek alulteljesít, akkor a büntetés is kemény. A jutalmazás nem jellemzi ezt a szülőt, mert az érzelmeket elutasítja. A gyermek számára a szülő egy zsarnok, aki csak azt figyeli, mikor hibázik a gyermek, amiért büntethet. Nem csoda tehát, ha a gyermek tele van szorongással. Sajnos azonban ezt a szorongást a társas kapcsolataiban úgy oldhatja a gyermek, hogy ott ő válik zsarnokká, és kemény agresszióval tarthatja sakkban társait. Szorongása azért oldódhat ezáltal, mert az agresszióval feszültségeit vezeti le, ugyanakkor az agresszor szerepben neki nem kell félnie, mert tőle félnek a társak. Rátanulhat azonban így egy antiszociális szerepre, melynek következménye, hogy felnőtt korára az agresszió személyiségjeggyé válik, s gyakran jellemezheti brutalitás az emberi kapcsolatait. Túlzott brutalitása miatt börtönbe is kerülhet.

Emberi játszmák is a túlzott agresszióról szólhatnak mind szülőként, mind házastársként. A gyermekvédelmi ügyekben gyakran találkozhatunk ezzel a személyiségtípussal és játszmával. Mindig megdöbbenve állunk az olyan esetek előtt, ahol a férj brutalitását a feleség hosszú-hosszú éveken át tűri anélkül, hogy kilépne a házasságból. Pedig sok esetben megtehetné. Gyakran tragédiákba torkollanak ezek a játszmák, ahol a feleség is részese a játszmának, hiszen valamilyen rej-

tett pszichológiai ok folytán brutális férjet választott. Az ilyen feleség előtörténetében is felsejlik egy brutális, drilles nevelési stílusú apa. Ebben az esetben a gyerekek nem az agresszív, hanem a szorongó áldozat szerepében identifikálódtak és nőttek fel. A drilles nevelésnek itt láthatjuk a másik kifutási lehetőségét.

Diszharmonikus (hideg-zárt-gyenge)

E nevelési stílusra az jellemző, hogy a szülő érzelmileg labilis, és szenved saját maga érzelmi hullámzásától. Éppen ezért nem tud empatikus lenni gyermekeivel, sőt nem tud gyermekei érzelmeire, szükségleteire figyelni. Elvárásai hangulatának megfelelően változnak. Képes egyik pillanatban valamiért dicsérni, s ugyanazért a dologért más alkalommal pedig büntetni. A gyermek a szülők kiszámíthatatlanságát nagyfokú szorongásként éli meg, hiszen nem tudja, mikor cselekszik jól vagy rosszat. Emiatt hajlamossá válhat arra, hogy ő maga is érzelmileg labilis lesz. Gondoljunk csak arra, ha a szülő jókedvében van, akkor a gyermek is jókedvű, felszabadult lesz. Ha viszont a szülő frusztrált, vagy lehangolt, akkor ez fog ráragadni a gyermekre. Sajnos, ha ez beépül a gyermek személyiségébe, akkor ő maga is diszharmonikus szülővé válhat. Ráadásul emberi kapcsolatait is a kiszámíthatatlanság fogja jellemezni. Nehezen fog tudni tartós, elmélyült kapcsolatokat fenntartani labilitása miatt. Nagyon gyakran egyedülinek, magányosnak éli meg helyzetét, ami érzelmi labilitását fokozni fogja. Emberi játszmáiban azok az egyének maradnak meg mellette, akik neveltetésük folytán megtanultak együtt élni a diszharmonikus stílusú személyekkel, tehát esetleg akiknek a szülei is ilyen stílusúak voltak.

Összegzés

E tanulmány bepillantást kívánt nyújtani az emberi kapcsolatokat meghatározó nevelési stílusok világába. Bár az egyes nevelési stílusok ritkán fordulnak elő a maguk tiszta formájában, ennek ellenére minden bizonnyal „aha-élménnyel” találkozott az olvasó az egyes stílusok elemző olvasása által. Mindez azért lehetséges, mert a leírt szülői viszonyulásokkal gyakran találkozhatunk emberi kapcsolatainkban így vagy úgy, illetve mi is átértük, átéljük ezeket a viszonyokat gyermeki/szülői/felnőtt szerepeinkben.

Az egyes nevelési stílusok személyiségformáló hatásait, s erre épülően az emberi kapcsolatokat meghatározó kivetüléseit még hosszan taglalhatta volna a tanulmány. Amiért nem erre fókuszált az író, annak oka az, hogy az emberi kapcsolatok értelmezéséhez egy kulcsot, egy sémát akart átadni az olvasónak. A nevelési stílusok elemzése által vizsgálóssá válhat, hogy a gyermek személyisége milyenné formálódik, s ez milyen kapcsolatokat, esetleg emberi játszmákat eredményezhet. Mindennek megértéséhez, és a kulcs, séma alkalmazásához nagyfokú empátiára van szükség. Ilyeténképpen próbált meg segíteni e tanulmány a segítő szakemberek képzésében, továbbképzésében.

Irodalom

- BAGDY E. (1986): *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BERNE, E. (2002): *Emberi játszmák*. Háttér Kiadó, Budapest
- KÁNTÁS L. (1971): Nevelési léghörök vizsgálata óvodáskorúak csoportjaiban. In: *Pedagógiai Szemle*, 5. 14-19. o.
- RANSCHBURG J. – POPPER P. (1978): *Személyiségünk titkai*. RTV-Minerva Kiadó, Budapest.
- TAUSCH, A. M., (1960): A nevelők arckifejzésének hatása iskolás gyerekek magatartására szóbeli tilalmak esetén. Kísérletvizsgálat. In: *Psychologia* 3-4. 255-277. o.
- UNGÁRNÉ KOMOLY J. (1978): *A tanító személyiségének pedagógiai-pszichológiai vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.